

Z autorčina přesvědčivého výkladu si čtenář může velmi dobře učinit představu o tom, jaké problémy představuje popis frazeologického materiálu, zejména pak jeho historická a etymologická analýza. Už jen shromáždění značného množství frazeologických jednotek (sr. níže), které se v knize soustředěně analyzují, představuje samo o sobě velmi pracný úkol. Podobně náročný by byl jen jejich lineární popis, uvážíme-li strukturní mnohotvárnost, sémantickou rozmanitost a faktickou kvantitativní nekonečnost celého souboru frazémů z nejrůznějších odvětví lidského života, zvláště jde-li o frazeologii dvou národů, geneticky sice příbuzných, ale co do historie a vývoje životních podmínek vzájemně odlišných. Tím více je si třeba cenit úsilí popsat tento různorodý materiál z hlediska zjišťování původu a historického vývoje jeho jednotlivých částí; úsilí, při němž je současník přirozeně hendikepován neznalostí jazykového povědomí někdejších mluvčích. Výběr kritérií, která si stanovila autorka ke splnění tohoto úkolu, svědčí o promyšleném záměru, vycházejícím ze spolehlivého zvládnutí řady dílčích předpokladů. Tento záměr byl chvályhodným způsobem uskutečněn.

Publikace L. Stěpanovové je vybavena vedle ruského resumé (243–253) důkladným rejstříkem všech frazémů uvedených v textu, jichž je přes 1600 českých a ruských (!) a přes 300 z dalších jazyků, slovanských i neslovanských, rozsáhlými bibliografickými údaji o teoretických pracích a neméně obsažným seznamem slovníků a bibliografií (223–242); poněkud překvapivě však mezi nimi nenacházíme první náš poválečný *Rusko-český frazeologický slovník* Marie Martinkové z r. 1953.

Přestože plně uznáváme, že při zvolené koncepci práce nelze počítat s důsledným srovnáváním ruských a českých frazémů (viz o tom na počátku recenze), litujeme poněkud jen toho, že není pro českého uživatele ve větší míře zpřístupněn význam některých ruských frazémů (např. na s. 22, 75, 140, 187). Jako v každé publikaci nalézáme pak i v této práci některá místa, k nimž by bylo možno vyslovit dodatek nebo nutno provést drobnou korekturu tiskového nedopatření: s. 22: *Šlejhar*, s. 34: Koranda, s. 35: *Aachen* s předloškou: *zu Aachen*, s. 29, 65, 78, 257: spr. Kalendas, s. 42: *pánbůh*, s. 65: *ad Kalendas Graecas, grecques, griegas*, s. 73: *pandur*, s. 95: *anfeuchten*, s. 97: *quitt*, s. 107: *знати як свиня по-латинськи*, s. 114: lze tu uvést i rus. *тпуд*, s. 126 také: *člověk do nepohody*, s. 132: *esse*, s. 133: Thatcherové, s. 134: *Gesamtkunstwerk*, s. 157: existuje něm. maskulinum *Tapet*? běžné je *die Tapete*, s. 163: Ballyho, s. 205: *Gröschel*, s. 209: *propior*, nikoli *proprior*. Passim: *Мокиенко* > *č. Mokijenko*.

Zevrubný popis projektu historicko-etymologického slovníku české frazeologie, který tvoří jednu ze závěrečných kapitol knihy (199–211), dokazuje – stejně jako všechny předcházející výklady v knize – že autorka díky své pozoruhodné erudici uplatní své poznatky i v tomto rodicím se díle, které se nepochybně stane nezanedbatelným přínosem pro českou frazeologii.

Závěrem lze ještě jednou vyslovit L. Stěpanovové uznání za práci, která žádoucím směrem posunuje výzkum v oblasti frazeologie, dává hlouběji nahlédnout do sfér, v nichž se svérázně projevuje bohatství jazyka, a přispívá tak výrazně k lingvistickému bádání.

Stanislav Žaža

Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация. Отв. редактор Л. П. Крысин. Российская академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, Москва: «Языки славянской культуры», 2003. Studia philologica. 568 s. ISBN 5–94457–084–9.

Ruskou lingvistiku tzv. tranzitivního a posttranzitivního období (od poloviny 80. let do konce 20. stol.) charakterizuje zejména zvýšený zájem o sociolingvistická témata, přirozeně související s dramatickými změnami ruské společnosti v posledním dvacetiletí. Za dosavadní vyvrcholení výzkumných a publikačních aktivit v této oblasti lze považovat kolektivní publikaci badatelského týmu Institutu ruského jazyka V. V. Vinogradova Ruské akademie věd pod vedením L. P. Krysina *Sovremennyj russkij jazyk: Socialnaja i funkcionalnaja differenciacija*, vydanou v Moskvě v r. 2003.

Publikace shrnuje dílčí výzkumy v oblasti sociální struktury současné ruštiny. Na bohatém, živém a různorodém jazykovém materiálu autofi přesvědčivě dokládají obecně známou tezi, že mezi jazykem a společností, jejíž potřeby jazyk obsluhuje, existují složité a mnohostranné vztahy

a zákonitosti, které se projevují jednak v rozvrstvení jazyka na sociálně podmíněné variety, jednak v řečové realizaci systémových možnosti jazyka v různých oblastech komunikace.

Otázkou rozvrstvení národních jazyků na dílčí podsystémy (variety) se jazykovědci zabývají odedávna, a tento zájem není samoučelný. Vědecké utřídění této problematiky je důležité pro jazykovědnou teorii z hlediska zjištění funkční struktury jazyka a schopnosti této struktury uspokojovat komunikační potřeby společnosti. Korektní představa o sociální stratifikaci jazyka je současně nezbytná pro potřeby řečové praxe, zejména z hlediska správné volby funkčně nejvhodnější variety národního jazyka, s jejíž pomocí lze saturovat většinu oblastí sociální komunikace.

Ústředním problémem jsou v uvedené souvislosti vztahy jazykového standardu (v ruském jazykovém prostředí spisovného jazyka) k ostatním varietám národního jazyka. Tyto vztahy, a také vnitřní procesy, které probíhají uvnitř sociálně determinovaných jazykových subsystémů, jsou dvojí povahy: jazykové a sociální. Sledování jak vnitřnějazykových, tak extralingvistických mechanismů, které uvedené procesy ovlivňují, má v rusistice dlouhou tradici (srov. práce Je. D. Polivanova, B. A. Larina, A. M. Seliščeva, L. P. Jakubinského, G. O. Vinokura a dalších lingvistů první třetiny 20. století, v jeho 2. polovině pak zejména čtyřdílnou kolektivní publikaci *Русский язык и советское общество* (1968, red. M. V. Panov) nebo práce L. P. Krysina, a v posledním desetiletí např. tituly *Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа* (V. G. Kostomarov, 1994), *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)* (red. Je. A. Zemskaja, 1996), *Русский язык конца XX столетия* (A. D. Duličenko, 1994) *Особенности развития русской лексики в новейший период* (L. Ferm, 1994), *Russisch im Wandel: Die russische Sprache seit der Perestrojka* (L. N. Zybatow, 1995) *Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом выражении* (V. N. Šapošnikov, 1998) a mnohé další monografické práce a dílčí studie).

I když v této oblasti jazykovědy bylo dosaženo mnoha významných výsledků, všechny problémy spojené s fungováním ruského jazyka, a zejména s jeho sociální a funkční diferenciací, zdaleka dosud nebyly zcela vyřešeny. Jde např. o otázky týkající se vzájemných vztahů mezi sociálními strukturami společnosti a sociálními strukturami jazyka, sociální stratifikace jazyka a jeho funkční diferenciaci, příčin omezeného nebo naopak všeobecně rozšířeného užívání jazykových inovací v různých sociálních skupinách nebo v různých funkčních stylech, dále problémy související s různými aspekty řečového chování představitelů různých sociálních skupin, s formováním sociálního hodnocení konkrétních jazykových faktů nebo určitého řečového chování různými mluvčími a mnoho dalších dílčích problémů.

Autofi recenzované publikace se některé z uvedených otázek pokoušejí řešit a lze konstatovat, že i přes částečně mozaikovitý charakter, jímž se kolektivní monografie tohoto typu ze své podstaty nutně vyznačují, se podařilo vytvořit publikaci, která na jedné straně doplňuje a zpřesňuje dosavadní teoretické poznatky o sociální diferenciaci ruštiny, na druhé straně poskytuje dostatečně plastický obraz o nových jevech a nastupujících tendencích v sociálně determinovaném řečovém chování ve změněných společenských podmínkách.

Kniha je kromě teoretického úvodu, jehož autorem je její hlavní redaktor L. P. Kysin, rozdělena do čtyř hlavních oddílů. Kysin se v úvodu zabývá stavem řešení obecných otázek sociální a funkční diferenciaci jazyka v současné (nejen ruské) lingvistice a připravuje tak půdu pro svůj vlastní výklad *sociální diferenciaci současné ruštiny*, jenž tvoří obsah první části publikace. Ve dvou jejích kapitolách autor podává systematický výklad o sociálně determinovaných varietách ruského národního jazyka (spisovný jazyk, teritoriální dialekty, „prostorečije“, profesní mluva, sociální slangy) a o sociální příznakovosti jazykových jednotek na všech úrovních jazykového systému (od periferních akcentuačních jevů až po sociálně příznakové syntaktické struktury).

Obsahem druhé, nejobsáhlejší části monografie je řešení problematiky *vzájemného vztahu mezi sociální diferenciací jazyka a jeho funkčně-žánrovým členěním* (M. V. Kitajgorodskaja, N. N. Rozanova, Je. V. Kakorina, A. V. Zanafdorova). V jednotlivých kapitolách je pojednáno např. o otázkách současné komunikace ve městech (na příkladu Moskvy) z hlediska typů komunikačních situací a jejich žánrových forem (zvláštní kapitola je přitom věnována např. aktivním sociolingvistickým procesům v oblasti specifických městských pojmenování na příkladu moskevských vývěsních štítů), zasloužené pozornosti se dále těší otázky současné politické komunikace (jazyk mocenských struktur, jazyk demokratické opozice, politických mítinků aj.) a masové komunikace

z hlediska odrazu sociální diferencovanosti jazyka v textech hromadných sdělovacích prostředků. Samostatné kapitoly jsou věnovány odrazu sociální diferenciaci jazyka v jazykovém životě malých sociálních skupin (na příkladu rodinné komunikace) a sféře religiozní komunikace (na žánru chrámového kázání).

Ve třetím oddíle jsou zařazeny dílčí studie, jejichž jednotícím tématem je *sociální diferenciaci mluvčích a jejich řečové chování* (Krysin, Kitajgorodskája, Rozanova, Kakorina, Zanaďvorova). Na pestrém jazykovém materiálu jsou sledovány otázky řečové komunikace v sociálně nehomogenním prostředí, přepínání kódů v řečovém chování mluvčích, řečové komunikace v malých sociálních skupinách (opět na příkladu rodinné komunikace) a nehierarchizovaných společenstvích (prostředí trhu). Zvláštní kapitola je věnována užívání cizojazyčných slov v řečovém úzu různých sociálních skupin.

Poslední oddíl, který tvoří jakousi přílohu k předchozím výkladům, je souborem čtyř vybraných *sociálně-řečových portrétů* typových nositelů (skupinových představitelů) současného ruského jazyka. Autoři předkládají řečové portréty představitelů inteligence, nositelů hovorového jazyka („prostorečija“) nebo podnikatelů. Tuto poslední část publikace uzavírá literárněvědný exkurz, představující tzv. „nové Rusy“ jako hrdiny anekdot a jako literární postavy z hlediska uplatňování typových vzorců skupinového řečového chování.

Na základě výsledků dílčích studií Krysin v závěru formuluje zhruba následující obecnější závěry:

1. Vzájemný vztah jazyka a společnosti se projevuje v a) rozvrstvení národního jazyka na sociálně podmíněné podsystémy, b) sociální příznakovosti jazykových jednotek a v akceptování či neakceptování různých forem a způsobů jazykového vyjadřování určitými skupinami mluvčích, c) funkční a žánrově-stylistické rozmanitosti řeči, částečně korelující se sociální stratifikací národního jazyka, d) vytváření řečových stereotypů charakteristických pro určité sociální skupiny, které lze nazvat řečovými portréty.

2. Uvedené typy korelací nabývají v současné ruské skutečnosti nových kvalit. Spisovný jazyk se na konci 20. století dostává pod silný vliv nekodifikovaných jazykových podsystémů, zejména sociálních slangů. Vzniká tzv. obecný slang (общий жаргон) jako přechodová varieta mezi jazykem spisovným a vlastními sociálními dialekty. Teritoriální dialekty jsou naopak vystaveny značnému nivelizujícímu tlaku „městské“ mluvy, především spisovného a hovorového jazyka, přestávají existovat jako samostatné komunikační subsystémy ruského jazyka a doznívají ve formě více či méně ucelených fragmentů u části starší generace venkovského obyvatelstva.

Migrace venkovského obyvatelstva do měst způsobuje mísení rozmanitých dialektních variant a vznik interdialektů a „regiolektů“, které z hlediska svých strukturálních a funkčních vlastností zaujímají přechodné postavení mezi teritoriálními dialekty na jedné, a hovorovým a spisovným jazykem na druhé straně.

Sociální diferencovanost současné ruštiny se odráží také v textech hromadných sdělovacích prostředků. Projevuje se zde různá míra využívání nastupujících forem jazykového vyjadřování v závislosti na různé politické orientaci různých médií. Oslabení cenzurního dohledu vede také k pronikání do veřejné řečové komunikace těch jazykových forem, které jsou z hlediska spisovného jazyka hodnoceny jako prostředky cizí kulturní tradici (slangové, hrubé a vulgární výrazy).

3. Změny v sociální struktuře ruské společnosti se projevují také v sociální a komunikační aktualizaci některých funkčních jazykových variant a řečových žánrů, např. různých forem veřejné komunikace, včetně těch, které jsou typické pro nehierarchizovaná společenství různého typu (politické mítinky, trh), nebo takových žánrů, jako spontánní veřejný dialog (televizní talk-show) aj.

4. Celkově je pro sociální strukturu současného ruského jazyka charakteristické smývánání hranic mezi různými subsystémy a jejich masivní vzájemné prolínání. Výsledky tohoto procesu se samozřejmě odrážejí v řečovém chování nositelů jazyka, pro které je příznačná polyglosie, tj. užívání prostředků různých jazykových subsystémů a funkčních stylů s ohledem na situaci řečové komunikace, na její cíle, adresáta a řadu dalších faktorů.

Pozoruhodná publikace je určena nejen všem rusistům, ale také specialistům v oblasti stylistiky, sociolingvistiky a teorie řečové komunikace. Neocenitelnou příručkou je kniha pro každého, kdo se zajímá o procesy probíhající v ruštině na přelomu 20. a 21. století.